

TEŞKİLÂT-I MAHSUSA'NIN
KAFKASYA MİSYONU VE
OPERASYONLARI

Mehmet Bilgin

ÖTÜKEN

Mehmet Bilgin; 1955 yılında Trabzon'un Sürmene ilçesinde doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini burada tamamladı. 1978 yılında Ankara Üniversitesi D.T.C.F Kütüphanecilik bölümünden mezun olduktan sonra ticaret ile uğraştı. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ndeki yüksek lisans eğitimini *Trabzon Vilayetinde İki Din Taşıyanlar* adlı tezini sunarak 2010 yılında tamamladı. Ardından İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Anabilim Yakınçağ Tarihi Bilimdalı'nda *Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi Sol Kanat Muharebeleri (1914-1915)* başlıklı tezini sunarak 2015 yılında Tarih Doktoru unvanını aldı.

Doğu Karadeniz Bölgesi'nin tarihi ve kültürel değerlerine duyduğu ilgiyi, bölge ile ilgili araştırmalar yaparak sürdüren Mehmet Bilgin'in ilk kitabı 1990 yılında yayınlanan *Sürmene Tarihi* adlı eserdir. Kitap sadece Sürmene'nin değil tüm Doğu Karadeniz Bölgesi'nin tarihine kaynak olabilecek bir hacimdedir. İkinci kitabı *Madur Dağı Savaşı* adlı ile 1991 yılında yayınlandı. Aynı kitabın genişletilmiş 3. baskısı; *Rus İşgalinde Trabzon Direnişi* adıyla yayınlanmıştır. Kitapta, Birinci Dünya Savaşı ve 1916 yılının Haziran-Temmuz aylarında, Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yapılan savaşlar anlatılır.

Doğu Karadeniz-Tarih, Kültür, İnsan adlı üçüncü kitabı, Doğu Karadeniz Bölgesi'nin etnik tarihi ile ilgili detaylı bir çalışmadır. 2002 yılında bu çalışmasından dolayı, Ziya Gökalp Türk Ocakları İlim ve Teşvik Armağanı'na layık görülmüştür. *Doğu Karadeniz'de Bir Derebeyi Ailesi Saralızâdeler (Sarallar)* adlı dördüncü kitabı 2006'da yayınlandı. Kitapta, Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki toplumsal yapı ve bu yapının oluşma süreci ele alınır. *Karadeniz'de Post Modern Pontosculuk* adlı beşinci kitabı; isminden de anlaşılacağı gibi, Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki etnik ayrıştırmacılığı hedefleyen faaliyetleri ele almaktadır.

Karadeniz konusunda makro ve mikro seviyede araştırmalardan oluşmuş, *Karadeniz Dünyası* adlı altıncı eseri 2014 yılında Ötüken Neşriyat tarafından yayınlandı. Bu eseri, Karadeniz ve etrafındaki coğrafyaya, tarihî temelde çok farklı bir bakış açısı sunar. *Bir Cumhuriyet Milletvekili Sami Kumbasar* adlı yedinci eseri, Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki toplumsal yapıyı öncekilerden daha farklı bir kesitte ele alıp açıklamasının yanı sıra; 1968-1980 arasında Türk siyasî hayatına da ışık tutması bakımından önemlidir.

İÇİNDEKİLER

Kısaltmalar Listesi.....	10
Tablolar Listesi	12
Haritalar Listesi.....	12
Önsöz	19
Giriş.....	21

BİRİNCİ BÖLÜM

KAFKAS CEPHESİ'NDE TEŞKİLAT-I MAHSUSA'NIN OPERASYON ALANI VE ORTAM

1.1. Kafkas Cephesi'nin Sol Kanadındaki Bölgenin Coğrafi Durumu	35
1.1.1. Sahil Bölgesi.....	36
1.1.1.1. Arhavi	36
1.1.1.2. Hopa	37
1.1.1.3. Kemalpaşa.....	37
1.1.2. Çoruh Vadisi	38
1.1.2.1. Murgul ve Borçka.....	39
1.1.2.2. Artvin, Ardanoç ve Şavşat	41
1.1.2.3. Yusufeli	43
1.1.3. Ardahan ve Komşu Bölgeler	45
1.1.3.1. Oltu Çayı Vadisi.....	45
1.1.3.2. Olur Bölgesi.....	45
1.1.3.3. Tortum Çayı Vadisi	46
1.2. Kafkas Cephesi'nin Sol Kanadındaki Bölgede İdarî Durum	48
1.2.1. Savaş Öncesi Osmanlı-Rus Sınırı.....	48
1.2.2. Savaş Öncesi Osmanlı İdaresindeki Bölge	51
1.2.2.1. Sahil Kısmı	51
1.2.2.2. Yukarı Çoruh Havzası	52
1.2.3. Savaş Öncesinde Rusya İdaresindeki Bölge	54
1.2.3.1. Kars Oblastı.....	56
1.2.3.1.1. Ardahan Okrugu.....	56
1.2.3.1.2. Oltu Okrugu	57
1.2.3.2. Batum Oblastı.....	58
1.2.3.2.1. Batum Okrugu	62
1.2.3.2.2. Artvin Okrugu	69
1.3. Kafkas Cephesi Sol Kanadındaki Bölgede Askerî Durum.....	73
1.3.1. Osmanlı Devleti'nin Askerî Durumu.....	73
1.3.1.1. Osmanlı Devleti'nin Seferberlik İlan Etmesi.....	73
1.3.1.2. Kafkas Cephesi'nin Sol Kanadındaki Hudut Bölgeleri	76
1.3.1.2.1. Kopmuş Burnu-Marsis Hudut Bölgesi.....	77
1.3.1.2.2. Yusufeli Hudut Bölgesi	78

1.3.1.2.3. Kaleboğazı Hudut Bölgesi.....	79
1.3.1.3. Hudut Muhafazasının Jandarmaya Devredilmesi ve Yurt Savunmasında Seyyar Jandarma Alayları	79
1.3.1.3.1. Hudut Muhafazasının Jandarmaya Devredilmesi	79
1.3.1.3.2. Yurt Savunmasında Seyyar Jandarma Alayları	80
1.3.1.3.3. Trabzon Seyyar Jandarma Alayı.....	82
1.3.2. Rusya'nın Kafkas Cephesi'nde Savaşa Hazırlanması	84
1.3.2.1. Seferberlik Öncesi Osmanlı-Rus İlişkileri	84
1.3.2.2. Rusya'nın Seferberlik İlan Etmesi	87
1.3.2.3. Rusya'nın Kafkasya'daki Askerî Varlığı	91
1.3.3. Rus Ordusu'nun Koordinasyonu ile Ermenilerin Kafkas Cephesi'ndeki Faaliyetleri	95

İKİNCİ BÖLÜM

TEŞKİLÂT-I MAHSUSA'NIN KAFKASYA MİSYONU, ORGANİZASYONU VE SAVAŞA GİRMESİ

2.1. Teşkilât-ı Mahsusa ve Kafkasya Misyonu	109
2.1.1. Dr. Bahattin Şakir Bey Misyonu	130
2.1.2. Yusuf Rıza Bey Misyonu.....	145
2.1.3. Gürcü Misyonu	166
2.2. Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girmesi ve Kafkas Cephesi'nde Savaşın Başlaması	175
2.2.1. Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girmesi.....	175
2.2.2. Seferberlikten Savaşın Başlamasına Kadar Geçen Zaman İçinde Kafkasya Hududunda Durum	177
2.2.3. Karadeniz'de Baskın.....	180
2.3. Kafkas Cephesi ve Sol Kanat'ta Çatışmaların Başlaması.....	183
2.3.1. Sol Kanat'ta Savaşın Başlaması	186
2.3.2. Yusuf Rıza Bey Müfrezesinin Batum Üzerine Harekâtı	189
2.3.3. Teşkilât-ı Mahsusa Gönüllülerinin Artvin Üzerine Harekâtı	217

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAFKAS CEPHESİ'NDE SOL KANAT'IN ORTAYA ÇIKMASI VE TEŞKİLÂT-I MAHSUSA'NIN YÜKLENDİĞİ GÖREV

3.1. Sarıkamış Harekâtı'nda Sol Kanat'a Verilen Görev	231
3.1.1. Teşkilât-ı Mahsusa Gönüllülerinin Silahları ve İaşesi	235
3.1.2. Stange Bey Müfrezesi'nin Teşkili ve Bölgeye Gönderilmesi.....	243
3.1.3. Yakup Cemil Müfrezesi'nin Teşkili ve Bölgeye Gönderilmesi	251
3.2. Ardahan Harekâtı	257
3.2.1. Ardahan'ın Alınması	263
3.2.2. Ardahan'dan Çekilme	269
3.2.3. Ardanuç Merkezli Yeni Savunma Hattı ve Ardanuç'tan Çekilme	277
3.3. Ardahan Harekâtı Esnasında Yusuf Rıza Bey Müfrezesinin Durumu	293
3.3.1. Stange Bey Müfrezesi'nin Borçka'dan Ayrılmasından Sonraki Gelişmeler	295
3.3.2. Rusların Cepheyi Takviyesi ve Yusuf Rıza Bey'in Âcil Takviye Talepleri.....	305
3.3.3. Borçka'nın Ruslar Tarafından İşgali	318

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
KAFKAS CEPHESİ'NDE SOL KANAT'IN ÇÖKMEŞİ VE YENİDEN ORGANİZE EDİLMESİ

4.1. Kafkas Cephesi'nde Sol Kanat'ın Çöküşü	327
4.1.1.Hopa'nın Ruslar Tarafından İşgali.....	328
4.1.2. Stange Bey'in Sahil Bölgesine Geçerek Komutayı Alması ve Murgul'dan Çekilme ..	344
4.1.3.Arhavi'nin Ruslar Tarafından İşgali.....	357
4.2. Artvin Savunması	371
4.2.1. Artvin'in Ardanuç Yönünden Savunulması	376
4.2.2. Artvin'in Borçka Yönünden Savunulması	389
4.2.3. Artvin'den Çekilme.....	397
4.3. Kafkas Cephesi'nde Sol Kanat'ın Yeniden Organizasyonu	402
4.3.1. Lazistan ve Havalisi Kumandanlığı'nın Kurulması	403
4.3.2. Çoruh Müfrezesi'nin Kurulması	419
4.3.3. Türk Kuvvetlerinin Çekilmesinden Sonra Rus ve Ermenilerin Çoruh Havzasında Yaptığı Katliamlar	422
Sonuç	428
Kaynakça	433
Dizin	475
Ekler	495

KISALTMALAR LİSTESİ

A.İ.İ.T.E	Atatürk İlke ve İnkıpları Tarihi Enstitüsü
age	Adı geçen eser
agm	Adı geçen makale
agt	Adı geçen tez
agy	Adı geçen yer
ATASE	Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
Ayr	Ayrıca
B.T.T.D.	Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
BDH	Birinci Dünya Harbi (Kataloğu)
Bkz	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BOA, DH, EUM, KLH.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Emniyet-i Umumiye Kalem-i Hususi
BOA, DH, EUM, 2. Şb.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Emniyet-i Umumiye İkinci Şube
BOA, DH, EUM, 6. Şb.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Emniyet-i Umumiye Altıncı Şube
BOA, İ, TAL.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Taltif
BOA, DH, EUM, EMN.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Emniyet-i Umumiye Emniyet Şubesi Evrakı
BOA, DH, KMS.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezâreti Dahiliye Kalemîye Mahsus Evrakı
BOA, DH, ŞFR.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezâreti Şifre Evrakı
Bs.	Basım
C.	Cilt
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
Co.	Cooperation
Çev.	Çeviren
Dr.	Doktor
Ed.	Editör
Gen.	Genişletilmiş

Haz.	Hazırlayan
HM	Harp Mecmuası
İA	Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
KMÜ	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Lmtd.	Limited
M.E.B.	Milli Eğitim Bakanlığı
S.	Sayı
S.B.E.	Sosyal Bilimler Enstitüsü
s.	Sayfa / sayfalar
Sun.	Sunan
T.A.E.	Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
T.İ.T.E.	Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDVİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TY	Tarih Yok
Uzm.	Uzman
Yay.	Yayımlayan
Yaz.	Yazan
Yay. Haz.	Yayına hazırlayan

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1:	Kafkas Yıllığına göre 1914 yılında Batum Bölgesinin Nüfusu.....	65
Tablo 2:	ATASE Arşivi BDH kataloğunda 1828, 003, 001-005a numarada bulunan belgeye göre, Yakup Cemil Bey Müfrezesi ile Aralık 1914'te Kafkas Cephesi'ne sevk edildikleri sâbit olanlar.....	255
Tablo 3:	Ardahan üzerine giderken 8. Alay ve Melo Hudut Taburu Kuvvetleri.....	260
Tablo 4:	Ardahan'a Giren 8. Alay ve Melo Hudut Taburu Kuvvetleri.....	268
Tablo 5:	Ardahan'dan Çekilen 8. Alay ve Melo Hudut Taburu'na Mensup Kuvvetler.....	276
Tablo 6:	12-13 Mart 1915 Tarihinde Balıklı Tepeleri Savaşındaki Şehit ve Yaralılarımız (Seyyar Jandarmalar ve Teşkilât-ı Mahsusa Kuvvetleri Hariç).....	367
Tablo 7:	Sahil Müfrezesi Arhavi Deresi'nin Batı Yakasına Çekildiği Zamanki Kuvveti.....	370
Tablo 8:	Artvin Müdafaasında Bulunan Birliklerin 1 Mart 1915 Tarihindeki Durumu.....	386
Tablo 9:	1 Nisan 1915 tarihinde Melo Hudut Taburu Kuvveti.....	396
Tablo 10:	Teşkilât-ı Mahsusa'nın 1915-Mart Ayı Başındaki Sahil Cephesi Muharip Kuvvetleri.....	409
Tablo 11:	Teşkilât-ı Mahsusa'nın 1915-Mart Ayı Ortasında Sahil Cephesi Kuvvetleri.....	412
Tablo 12:	1915 - Mart Ayı Sonunda Sahil Cephesi Kuvvetleri.....	413
Tablo 13:	28 Mart 1915 Tarihinde Lazistan ve Havalisi Kumandanlığı'nın Sahil Müfrezesi Kuvvetleri.....	415

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1:	Rusların 1903 yılında yayınladığı Kafkasya haritasına göre I. Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nin sol kanadına düşen alanda Osmanlı-Rus hududu ve hududun her iki yanında idarî bölünme.....	497
Harita 2:	1914 yılında yayınlanan Kafkas Yıllığına Göre Rusya'nın Batum ve Kars oblastlarında etnik yapıya göre nüfus oranları.....	498
Harita 3:	I. Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi sol kanatta 13 Kasım 1914'te Teşkilât-ı Mahsusa'nın başlattığı harekât.....	499
Harita 4:	8. Alay (Stange Bey) ve Yakup Cemil kuvvetlerinin bölgeye gelişi ve harekâtı.....	500
Harita 5:	Stange Bey Müfrezesi (8. Alay ve Teşkilât-ı Mahsusa) kuvvetlerinin Ardahan harekâtı.....	501
Harita 6:	Ardahan'dan çekilme.....	502
Harita 7:	Rusların Batum'dan ileri harekâtı.....	503
Harita 8:	27 Ocak 1915 Borçka'nın Ruslar tarafından işgali.....	504
Harita 9:	30 Ocak - 26 Şubat 1915, Hopa'nın Müdafaası.....	505
Harita 10:	26 Şubat - 1 Mart 1915, Hopa'nın düşmesinden sonra Arhavi savunması.....	506
Harita 11:	20 Ocak - 20 Mart 1915, Artvin'in Ardaneç yönünden savunulması.....	507
Harita 12:	15 Şubat - 28 Mart 1915, Artvin'in Borçka yönünden savunulması.....	508
Harita 13:	27 Mart 1915, Artvin'den Çekilme.....	509

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

Fotoğraf-1:	31 Mayıs 1878 tarihinde Globe gazetesinde yer alan haber kupürü	510
Fotoğraf-2:	14 Haziran 1878 tarihinde Globe gazetesinde yer alan haber kupürü	511
Fotoğraf-3:	1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası Kafkasya'daki Osmanlı-Rus sınırı	512
Fotoğraf-4:	3 Ağustos 1914 tarihinde ilan edilen seferberlik ile ilgili bir afiş.	513
Fotoğraf-5:	Talat Paşa (1874-1921).....	514
Fotoğraf-6:	Enver Paşa (1881-1922)	514
Fotoğraf-7:	İttihat ve Terakki'nin her biri bir bölüğe bedel ve her biri hakkında birkaç kitap yazılmış fedakârân bölüğü.....	515
Fotoğraf-8:	Ömer Naci Bey (1878-1916).....	516
Fotoğraf-9:	Ömer Naci ve Mustafa Kemal, iki yol arkadaşı	517
Fotoğraf-10:	Ömer Naci	518
Fotoğraf-11:	Ömer Naci.....	518
Fotoğraf-12:	Enver Paşa'nın Harbiye Nezaretinde kurduğu özel büronun başında görev yapan Mardini-zâde Ömer Fevzi (Mardin) Bey (1878-1953)	519
Fotoğraf-13:	Ömer Fevzi Bey'in İran'da askerî ateşe iken.	520
Fotoğraf-14:	Dr. Bahattin Şakir Bey (1874-1922)	521
Fotoğraf-15:	Teşkilât-ı Mahsusa'nın Merkez-i Umumi'sinden Dr. Nazım Bey (1872-1926)	522
Fotoğraf-16:	Teşkilât-ı Mahsusa Mekez-i Umumi'sinden Atıf (Bigalı Atıf) Kamçıl Bey. (1880-1947)	523
Fotoğraf-17:	Teşkilât-ı Mahsusa Merkez-i Umumi'sinden ve Emniyet-i Umumiye Genel Müdürü (Hüseyin) Aziz (Akyürek) Bey (1882-1951).....	523
Fotoğraf-18:	Süleyman Askerî Bey (1884-1915).....	524
Fotoğraf-19:	Halil (Kut) Paşa.....	525
Fotoğraf-20:	Dr. Bahattin Şakir Bey(1874-1922). Kafkas Cephesinde Görev Yaparken	526
Fotoğraf-21:	Filibeli Hilmi Bey (1885-1926)	527
Fotoğraf-22:	Dr. Fuat Sabit Ağacık Bey'in (1887-1957)	528
Fotoğraf-23:	Giritli Ruşeni ya da Hasan Ruşeni Barkın (1884-1953).....	529
Fotoğraf-24:	Hizmetleri çok ama kendi yok bir kahraman, Yusuf Rıza Bey.....	530
Fotoğraf-25:	Hopa ve Yusuf Rıza Bey'in almayı çok arzuladığı Batum.....	531
Fotoğraf-26:	Kara Kemal Bey (1875(?)-1926)	532
Fotoğraf-27:	Hamal Ferit (Hamal) Bey (1877-1951).....	533
Fotoğraf-28:	Memduh Şevket Esendal (1884-1952).....	533
Fotoğraf-29:	Yenibahçeli Nâ'il Bey (? -1926)	534
Fotoğraf-30:	Teğmen Hopalı Mamovi-zâde Ramiz (Benli) Bey.....	535
Fotoğraf-31:	Yarbay Stange Bey'in Ramiz Bey'e hediye ettiği ve halen Ramiz Bey'in oğlu Faruk Benli'nin evinin duvarında asılı olan tüfek.	536
Fotoğraf-32:	Mamovi-zâde Rauf Bey.....	536
Fotoğraf-33:	Binbaşı Mamovi-zâde Rauf Bey	537
Fotoğraf-34:	Rize Mebusu Mamovi-zâde Rauf (Benli) Bey.....	538
Fotoğraf-35:	Süvari Yüzbaşı Çürüksulu Kâmil (Tavgridze) Bey	539

Fotoğraf-36: Binbaşı Çürüksulu Mehmet Ziya Bey (1884-1953)	539
Fotoğraf-37: Yüzbaşı Çürüksulu Fuat Bey Batum'da yiyecek sıkıntısı baş gösterdi. (1892-1970)	540
Fotoğraf-38: Fuat Çürüksulu Perşembe'deki evinin önünde eşi ve torunlarıyla.....	540
Fotoğraf-39: Çürüksulu Fuat Bey'in Perşembe'de Merkez-Ağuşlu Camii yanındaki mezarı ...	541
Fotoğraf-40: Çürüksulu Binbaşı Ziya Bey'in Perşembe'de Merkez Ağuşlu Camii yanındaki mezarı.....	541
Fotoğraf-41: Çürüksulu Fuat Bey (ortada oturan) ve gönüllü müfrezesi.	542
Fotoğraf-42: Binbaşı Hafız Süleyman (Güveli) Bey	543
Fotoğraf- 43: Murgullu Edip Dinç Bey (Batum Mebusu)	544
Fotoğraf 44: Çoşkun-zâde İsmail Ağa (1863-1939).	545
Fotoğraf 45: Çoşkun-zâde İsmail Ağa'nın Artvin Çayağzı Mahallesi'nde Nikrola Mezarlığı bitişigindeki mezarı.....	546
Fotoğraf-46: Yahya Kahya.....	546
Fotoğraf-47: Hafız İsmail Hakkı Paşa (1879 Manastır-15 Şubat 1915 Erzurum)..	547
Fotoğraf-48: Hafız Hakkı Paşa 3. Ordu Karargâhında.	548
Fotoğraf-49: Hakkı Hakkı Paşa Hasankale'de.....	549
Fotoğraf-50: Teşkilât-ı Mahsusa'nın Erzurum Misyonu Başkanı Dr. Bahattin Şakir (solda) ve yardımcısı Filibeli Himi Bey Teşkilât-ı Mahsusa'nın Erzurum Misyonda görev yaparken.	550
Fotoğraf-51: Teşkilât-ı Mahsusa süvari müfrezesi.....	551
Fotoğraf-52: Harb-i Umumi'de Erzurum Cephesi'nde Teşkilât-ı Mahsusa'dan bir grup.	552
Fotoğraf-53: Kafkasya'daki Teşkilât-ı Mahsusa'dan bir grup.....	553
Fotoğraf-54: Erzurum, Tafta (Gökçeyamaç) köyü (Şahap Paşa Kışlası) Tabyası'nda, Teşkilât-ı Mahsusa'dan bir grup.....	554
Fotoğraf-55: Erzurum'un Ilıca Nahiyesi Ebulhindi Köyü'nden Kösebey-zâde Cafer (Erçikan) Bey.	554
Fotoğraf-56: Cafer Erçikan Bey'in İstanbul-Edirnekapı Şehitliği'nin mezarlık kısmındaki mezarı.....	555
Fotoğraf-57: Kürt Kaskanlı Aşireti rüesasından ve Doğu Anadolu'nun kurtuluşunun öncü fedailerinden Hadikli Eyüp Paşa (Yüce).....	556
Fotoğraf-58: Erzurum Valisi Tahsin (Uzer).	557
Fotoğraf-59: Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey (1868-1922).....	557
Fotoğraf-60: Ruslardan alınan bir top Ruslara ateş açarken.....	558
Fotoğraf-61: Kafkas Cephesi'nde kadınlarımız sırtlarında cephe-i harbe erzak taşıyor.....	558
Fotoğraf-62: Çoruh mıntukasındaki muhaberelerde alınan Rus esirlerinden bir takım.	559
Fotoğraf-63: Ardahan alınırken şehit olan Binbaşı Asım Bey	560
Fotoğraf-64: Tuğgeneral Halit Karsıalan (Deli Halit Paşa)	561
Fotoğraf-65: Muhtelif mahallerden gelip Dersaadet'te Müdafaa-i Milliye Cemiyeti tarafından elbas ve teçhiz (giydirilmiş ve donanmış) olarak meydan-ı harbe sevk edilmiş olan gönüllü Teşkilât-ı Mahsusa kafilelerinden bir bölük.	562
Fotoğraf-66: Kafkas cephesinde sahil mıntukasında büyük şecaat ve fedakârlıklarla düşmana karşı koyan kıta'atımızdan (Teşkilât-ı Mahsusa'ya mensup) bir müfreze.....	562
Fotoğraf-67: Lazistan Mebusu Süleyman Sûdi Bey.....	563

Fotoğraf-68: Mehmet Şakir Kesebir Bey.....	563
Fotoğraf-69: Erzurum Mebusu Seyfullah Bey.....	563
Fotoğraf-70: Başkale, Çölemerik (Hakkari) Mutasarrıfı ve daha sonra Van Valisi olan Cevdet (Belbez) Bey.. ..	564
Fotoğraf-71: Canik Mutasarrıfı Süleyman Necmi (Selmen) Bey (1871-1943).....	564
Fotoğraf-72: Mustafa Abdülhalik Renda (1881-1957).....	564
Fotoğraf-73: Murgul.	565
Fotoğraf-74: Murgul Başköy.	565
Fotoğraf-75: Küre köyündeki küçük şehitlik.....	566
Fotoğraf-76: Borçka İçkale Vadisi.	566
Fotoğraf-77: Çoruh Vadisi, Murgul Vadisi'nin girişi ve Borçka.....	567
Fotoğraf-78: 1905 yılında Artvin.....	567
Fotoğraf-79: İldam gazetesinde Ardahan'ın fethi ile ilgili haberler.....	568
Fotoğraf-80: Batum-Ardahan Şosesi.....	568
Fotoğraf-81: Artvin Merkez Camii-1915.	569
Fotoğraf-82: Artvin-Köprübaşı.	569
Fotoğraf-83: Eski Ardanuç ve Gevherik Kalesi.....	570
Fotoğraf-84: Eski Ardanuç'un kaleden görünüşü.....	570
Fotoğraf-85: Ardanuç'un kuzey batısındaki Ferhatlı Kalesi ve ardında Akhizataşı mevkii.	571
Fotoğraf-86: Çoruh Vadisi'nde nizamî birliklerin zorlukla hareketi.....	571
Fotoğraf-87: Sahara Dağları'nda şafak vakti.....	572
Fotoğraf-88: Günümüzde Yavuz köyünden Sahara Geçidi'ne tırmanan yol.	572
Fotoğraf-89: Sahara Geçidi.	573
Fotoğraf-90: Sahara Geçidi'ni aşan eski yol ve Sahara Savaşlarının yapıldığı bölge.....	573
Fotoğraf-91: Sahara Geçidi.	574
Fotoğraf-92: Sahara Savaşlarının yapıldığı Sahara Geçidi.....	574
Fotoğraf-93: Şavşat-Yavuzköy.	575
Fotoğraf-94: Sahara Geçidi.	575
Fotoğraf-95: Sahara Geçidi'nde, eski yol.	576
Fotoğraf-96: Yalnızçam Dağları.	576
Fotoğraf-97: Kutul Hanları.	577
Fotoğraf-98: Batum-Ardahan şosesinin Yalnızçam Geçidi bölgesindeki kalıntıları.....	577
Fotoğraf-99: Ardanuç'un Sakarya, Örtülü ve Bereket köyleri sırtlarının Aydın (Tanzot) köyünden görünüşü.	578
Fotoğraf-100: Ardanuç-Sakarya (Sagara) köyü.....	578
Fotoğraf-101: Ardanuç-Sakarya köyü.	579
Fotoğraf-102: Ardanuç-Sakarya köyü, Kömürün Sırtı ve Dalahet Yaylası.	579
Fotoğraf-103: Gümüşhane köyü.....	580
Fotoğraf-104: Ardanuç, Ferhatlı-Ahizabaşı'ndan Berta Köprüsü'nün bulunduğu yerin görünüşü.	580
Fotoğraf-105: Ardanuç, Acielma sırtları.....	581
Fotoğraf-106: Ardanuç'a bağlı Sakarya-Örtülü-Bereket köyleri.	581
Fotoğraf-107: Artvin- Zeytinlik (Sırya) nahiyesinin baraj gölü altında kalmadan önceki hali.....	582

Fotoğraf-108: Borçka-Muratlı-Güneşli köyünden Batum istikameti.	582
Fotoğraf-109: Borçka-Muratlı'nın (Maradit) Güneşli Tepe'den görünüşü.	583
Fotoğraf-110: Borçka-Aralık (Klaskor) Deresi Vadisi.	583
Fotoğraf-111: Borçka ve Aksu (Deviskel) Vadisi.	584
Fotoğraf-112: Civan köyünden Murgul'a doğru bakış.	585
Fotoğraf-113: Murgul Deresi'nin Çoruh Nehri'ne döküldüğü nokta.	586
Fotoğraf-114: Civan köyü sırtlarından Murgul Vadisi'nin görünüşü.	586
Fotoğraf-115: Esenkıyı (Abusla) sırtları- Sultanselim Tepeleri ve Cankurtaran (Kuşnasti) sırtları hattının görünüşü.	587
Fotoğraf-116: Sultanselim Tepelerinin Esenkıyı (Abusla) köyü sahilinden görünüşü.	588
Fotoğraf-117: Esenkıyı (Abusla) ve Hopa'nın savunmasında kanlı çatışmaların yaşandığı tepeler.	588
Fotoğraf-118: Esenkıyı (Abusla) sırtları ve sağda Sultanselim Tepeleri.	589
Fotoğraf-119: Hopa-Koyuncular (Zalona) köyü sırtları ve Sultanselim Tepeleri.	589
Fotoğraf-120: Teğmen Şahin Efendi ile birlikte 30 şehit verilen Sultanselim Tepeleri.	590
Fotoğraf-121: 1915 yılının Şubat ayı başında Binbaşı Hasan Vasfi Bey kumandasında Giresun Seyyar Jandarma Taburu ile takviye edilen Sultanselim Tepeleri.	590
Fotoğraf-122: Hopa-Eşmekaya köyünden Sultanselim Tepeleri, sağında Cankurtaran Geçidi.	591
Fotoğraf-123: Cankurtaran bölgesinden Hopa'nın görünüşü.	591
Fotoğraf-124: 6 Mart 1915 de Hopa'da, Rus gemilerinden çekilmiş bir fotoğraf.	592
Fotoğraf-125: Sultanselim Tepesi -Başoba-Yoldere (Zürpici) Vadisi ve İskaristi-Balıkli-Tagisti tepeleri.	592
Fotoğraf-126: Hopa-Başoba köyünden Arhavi savunmasının yapılmış olduğu İşgaristi Tagisti ve Balıklı tepelerinin görünüşü.	593
Fotoğraf-127: Cankurtaran Geçidi'nden Hopa'nın görünüşü.	593
Fotoğraf-128: Hopa Cankurtaran Geçidi'nden Arhavi savunmasının yapıldığı tepelerin görünümü.	594
Fotoğraf-129: Solda hafif karlı olan Balıklı Tepeleri. Arkada karlı kısım Kaçkarların doğu uzantısı.	594
Fotoğraf-130: Arhavi ve Arhavi Deresi.	595
Fotoğraf-131: Arhavi Deresi. Solda Konaklı (Kordelit) köyü.	595
Fotoğraf-132: Arhavi Deresi Vadisi.	596
Fotoğraf-133: Derecik (Sidere), Ulukent (Plarket), Üçirmak köylerinin bulunduğu vadi.	596
Fotoğraf-134: Arhavi savunmasında kanlı savaşların cereyan ettiği Balıklı Tepeleri.	597
Fotoğraf-135: Binbaşı Hasan Vasfi Bey'in karargâh olarak kullanılmış olduğu Arhavi-Ulukent (Pilarget) köyündeki ev.	597
Fotoğraf-136: Arhavi Deresi'nin batı yamaçları.	598
Fotoğraf-137: Arhavi Deresi'nin batı yanında, sahil kısmını oluşturan tepeler.	598
Fotoğraf-138: Arhavi-Mashora köyü sırtlarındaki mevzilerimizin Rus donanması tarafından bombardımanı.	599
Fotoğraf-139: Artvin.	599
Fotoğraf-140: Artvin'in Kafkasör'den görünüşü.	600

Fotoğraf-141: Artvin savunmasının yapıldığı Çoruh Vadisi	601
Fotoğraf-142: Artvin-Hatila Vadisi'nin görünüşü.	602
Fotoğraf-143: Artvin-Fıstıklı köyü ve Sünbüllü köyü.....	603
Fotoğraf-144: Hopalı Mamovi-zâde Ali Rıza Bey	604
Fotoğraf-145: Ali Rıza Bey'in madalya ve nişanları.	605
Fotoğraf-146: Albay Ali Rıza Bey'in Bursa-Pınarbaşı Mezarlığı'ndaki mezarı.	606
Fotoğraf-147: Albay Mamovi-zâde Ali Rıza Bey'in Bursa-Pınarbaşı Mezarlığı'ndaki mezarının bugünkü durumu.	607
Fotoğraf-148: Çağlayan Deresi Vadisi.	608
Fotoğraf-149: Marsis Dağı ve solda Salikvan Geçidi.	609
Fotoğraf-150: Çamlık Yaylasından Salikvan Geçidi ve Marsis Dağı'nın görünüşü.....	610
Fotoğraf-151: Çamlık Yaylası.....	611
Fotoğraf-152: Çamlık Yaylası'ndaki şehit mezarları.....	612
Fotoğraf-153: Arhavi Yolüstü (Lome) köyü.	612
Fotoğraf-154: Zeytilik (Sirya) nahiyesinin bulunduğu alandan, Okumuşlar köyünün bulunduğu vadiye bakış.....	613
Fotoğraf-155: Demirkent (Erkinis), Bez köyü bölgesi.	614

ÖNSÖZ

I. Dünya Savaşı sonrası elimizde kalan topraklar üzerindeki Çanakkale ve Kafkas cepheleri, savaşın kaderi üzerinde yaptıkları etki bakımından oldukça dikkat çekicidir. Yüzbinlerce şehit verdiğimiz Çanakkale’de; İtilaf devletlerine ait müşterek donanmanın geçişi engellenerek, Rusya’nın müttefiklerinden yardım almasının önüne geçilmişti. Kafkas Cephesi’nde ise; savaşın başlangıcından itibaren yaşadığımız yenilgilere, insan ve toprak kayıplarına rağmen, Ruslar da çok büyük bir bedel ödedi ve kayıplar verdi. Bu kayıplar; Rusya’nın gücünün tükenmesinin, halkın yoksulluk ve umutsuzluk içine düşmesinin, savaş karşıtlığının artmasının ve nihayet Rus Çarlığı’nın çökmesinin ana nedenleri arasındadır. Rus İmparatorluğu’nun çökmesinin ardından savaş, Osmanlı İmparatorluğu’nun da tasfiyesi ile sonuçlandı.

I. Dünya Savaşı’nda Kafkas Cephesi’nde yaşananların üzerinden 100 yıl geçmesine rağmen, ülkemizde olayın objektif olarak değerlendirilemediğini söyleyebiliriz. Bunun en önemli sebeplerinden biri, çöken imparatorluğun ardından devam eden tartışmalar ve tartışmaların oluşturduğu algılardır. Bizim dışımızda birçok kişinin maddi ve manevi katkıları ile vücut bulan çalışmamız ise I. Dünya Savaşı’nın başlamasından itibaren sekiz aylık bir dönemde, Kafkas Cephesi’nde Sol Kanat’ta yaşananlar çerçevesinde, döneme ışık tutma iddiasındadır.

Bu konuda çok değerli hocam Prof. Dr. Mahir Aydın’ın ikazları, yönlendirmeleri ve paylaşımları benim tarafımdan her zaman minnetle karşılanmıştır. Hocalarım Prof. Dr. Mehmet Ali Beyhan’ın ve Prof. Dr. Ali Fuat Örenç’in Yakın Çağ Tarihçisi olarak yetişmemdeki emekleri; Prof. Dr. Süleyman Beyoğlu, Prof. Dr. İshak Keskin, Doç. Dr. Fehmi Yılmaz’ın tezimi okuyarak yaptıkları eleştiriler ve katkıları olmasaydı eser bu halini alamazdı. Bu sebeple onlara müteşekkirim.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde başta Doç. Dr. Mustafa Budak olmak üzere Eyüp Aşık ve Yusuf İhsan Genç'in çalışmama çok önemli katkıları oldu. Özellikle Eyüp Aşık'ın belgelerin doğru okunmasındaki katkılarını belirtmek bir eksiklik olur. Aynı şekilde ATASE Başkanı Tug. Gen. Necdet Tuna ve arşiv kısmında Binbaşı Soner Topaloğlu, Mesut Güvenbaş, Hatice Karakaya, Akgül Özçınar, Sehernaz Güvenbaş, İbrahim Çağlar ve Nuri Bayrak'a, TBMM Arşivinde Ahmet Bilezikçi'ye, Milli Kütüphane'de görevli Yusuf Süleyman, Muammer Yüksel, Onur Bal, Kerim Çelik, Sinan Öztürk, DSİ yetkilileri, TTK Kütüphanesi çalışanları, çalışmamızda bahsi geçen kişilerle ilgili ailevi bilgilerini bizimle paylaşan Faruk Benli, Ahmet Şahinler, Ali Çürüksulu, Recep Güvelioğlu, Selahattin Bastem, Necati Fazlıoğlu, Ahmet Sezgin, İsmet Karakaş, Ahmet Yüksel, Hasan Tahsin Benli, Sinan Onuş, Nurhayat Erçikan, Umut Erçikan, Güngör Bozkurt, Cumhuriyet Bozkurt, Prof. Dr. Ertuğrul Tokdemir ve Prof. Dr. Koptagel İlgün'e, Rusça okumalarda yardımlarından dolayı Ahsen Batur, Kürşat Yıldırım ve Oğuzhan Kuşoğlu'na, birikimleri ile çalışmamız hakkındaki değerlendirmelerinden yararlandığımız Ayhan Yüksel ve Veysel Usta'ya, harita ve fotoğrafların işlenmesi konusundaki katkıları için Kemal Çete, Kenan Kaya ve Orhan Levent Kazancıoğlu'na, çalışmanın düzenlenmesinde yardımları için Fatih Unuttum'a, fotoğraflar için Süleyman Alkan, Ülkü Önal, Şinasi Hatinoğlu, Asım Yılmaz, Tekin Üstündağ, Leman Albayrak, Oktay Hacıoğlu, Yaşar Aslan, Fikri Saraç, Feyiz Ermiş Erkan Sönmez, Süleyman Bilgin ve Altuğ Saygılı'ya, yardımları için Murat Ümit Hiçyılmaz, Fazlı Kır, Kemal Şahin, Erol Yavuz, Nursal Bulutlar, Şahver Karasüleymanoğlu, Abdullah Ülkeroğlu, Hüseyin Biçe, Nurhayat Çetinkaya Yaşar, Gizem Şengül, ile çalışmanın redaksiyonunu yapan eşim Gülşen Bilgin'e teşekkür ederim.

Mehmet BİLGİN
İstanbul, 2016

GİRİŞ

I. Dünya Savaşı, Avusturya-Macaristan, Rusya ve Osmanlı imparatorluklarının çöküşü ile sonuçlansa da savaşa giden süreçte; İtalyanların Trablusgarp'ı istilası, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'nda en belirgin hedef, Osmanlı İmparatorluğu'nun tasfiyesi idi.¹ Osmanlı devlet adamlarının savaş öncesinde İngiltere, Fransa, Almanya ve Rusya'ya yaptıkları ittifak tekliflerinin reddedilmesinin gerçek sebebi de budur.²

Aradan 100 yıl geçmesine rağmen, I. Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi hakkındaki değerlendirmeler, büyük ölçüde savaşın başlangıcında hezimetle sonuçlanan Sarıkamış Harekâtı ve bu harekât ile ilgili yayınlanmış hatıratların etkisi ile yapılmaktadır. Bu durum, o günkü tartışmaların günümüze taşınmasının ötesinde pek fayda sağlamamakta; günümüze yansıyan ve düşünce hayatımıza damgasını vuran bu tartışmalar, mütareke günlerinin atmosferini oluşturan kısır tartışmaların gölgesinde devam etmektedir. Oysa imparatorluk, son eşikten atlayamamış ve dağılmıştı; bu II. Viyana bozgunu ile başlayan ve tüm çabalara rağmen engellenemeyen bir sürecin doğal sonucu idi.

Süreci ortaya koyarak yaşanmışları açıklamak bir metottur. Fakat yaşanmışlar, doğal çevresi içinde ortaya konarak açıklanırsa, karşımıza daha net bir tablo çıkacaktır. Yaşanmışların doğal çevresi, sadece tarihî bir olgunun ortaya çıkması, gelişmesi, sonuçlanması süreci değildir. Etkilendiği ve etkilediği süreçleri, iç ve dış etkenlerle birlikte kapsayan bir çerçevedir. Bir tarihî olayın ele alınış şekli, konunun doğal çevresi içindeki bütünlüğünü içermiyorsa eksiktir.

Kafkas Cephesi ile ilgili tartışmaların kısır döngü içinde devam etmesinin en önemli sebebinin; hem Türk, hem de yabancı arşivlerin birlikte kullanılma-

¹ McMeekin, kitabının giriş bölümünde bunu şu şekilde açıklar: "I. Dünya Savaşı çok rahatlıkla 'Osmanlı Veraset Savaşı' olarak adlandırılabilir." Sean McMeekin, *I. Dünya Savaşı'nda Rusya'nın Rolü*, Çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul, 2013, s. 23.

² Haluk Ülman, *I. Dünya Savaşına Giden Yol*, Ankara, 1972.

ması ile ortaya çıkan çalışmaların azlığı ve yetersizliği olarak belirtebiliriz. Savaşta görev almış kumandanların, Cumhuriyetin ilk döneminde ordunun tanzimi ve yeni subayların yetişmesine katkıda bulunmak için geçmiş savaşın tecrübelerinden yararlanmak maksadıyla, savaş ve safhaları üzerine yazdıkları makale ve kitaplardan oluşan sınırlı sayıdaki önemli çalışmalar bir yana, Genelkurmay Başkanlığı yayınlarının da 100 yıllık bir süreç için; sayı bakımından oldukça az, Türk ve yabancı arşivlerde yer alan belgelerin bir arada değerlendirilmesi bakımından oldukça yetersiz olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.³

Üniversitelerimizde, çoğu Genelkurmay ATASE arşivinde bulunan belgelerden yararlanılarak hazırlanan yüksek lisans ve doktora çalışmalarında son dönemlerde bir artış gözlenmektedir. Bu çalışmalar; I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun durumunu daha iyi anlamamıza ve değerlendirmemize katkıda bulunacağı için olumludur.

Biz de çalışmamıza, Kafkas Cephesi'nde yaşananların bir bütün ve objektif olarak değerlendirilebilmesine katkı sağlamak için, şimdiye kadar bağımsız olarak ele alınmamış olan Kafkas Cephesi'nin sol kanadında, seferberliğin ilanından itibaren yaşananları açıklama amacı ile başlamıştık. Araştırma konumuz I. Dünya Savaşı'nın başlangıcı olan 1 Ağustos 1914 tarihi ile 1 Nisan 1915 tarihi arasındaki 8 aylık bir dönemle ve günümüzde kazaları ile birlikte Artvin ili, Ardahan il merkezi ile Erzurum'un Oltu, Olur, Uzundere ilçelerinin bulunduğu alanla sınırlı idi.

Fakat çalışmamız sonlandığında, başlangıç amacımız olmamasına rağmen olayları doğal çevresi içinde açıklama metodumuzun bize sağladığı imkânla İmparatorluğun son dönemine, Cumhuriyetin kuruluşuna ve Ermeni sorunu gibi günümüze yansıyan birçok konuya da ışık tuttuğumuzu fark ettik. Bunun en önemli nedeni, ele aldığımız dönemde bu coğrafi alanda yaşananlarda, Osmanlı'nın son dönemine damgasını vuran İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin lider kadrolarının ve Teşkilât-ı Mahsusa organizasyonlarının belirleyici olmasıdır.

I. Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi, III. Ordu tarafından savunulmaktaydı. Savaşın başlangıcında, 'Sol Kanat' olarak adlandırdığımız coğrafya parçasında, III. Ordu'ya bağlı hiçbir birlik bulunmamaktaydı. Bölge, 1914 Mart ayında Jandarmaya bağlanmış olan Hudut Taburları, Seyyar Jandarmalar ve Teşkilât-ı Mahsusa gönüllüleri tarafından örtülmüştü. Konumuzu teşkil eden olayları,

³ Bunun bir istisnası olarak Maslofski'nin eserinin Türk arşivlerinde bulunan belgeler ışığında tenkidi ile birlikte yayınlanmasını gösterebiliriz. Maslofski, E. V., *General Maslofski'nin Umum Harpte Kafkas Cephesi Eserinin Tenkidi*, Çev. Nazmi, Ankara, 1935.

parçası olduğu bütün içinde, önce kendimiz anlamaya çalıştık. Bu konumuz olan olayların etkilendiği ve etkilediği gelişmeler çerçevesi için gerekli idi.

Söz konusu etki ve etkilenmelerin doğru olarak açıklanabilmesi, bu çalışmamız çerçevesinde yararlandığımız kaynakların eleştirel olarak irdelenmesi zaruretini de beraberinde getirmiştir. Çünkü kaynaklardaki birçok önyargı, belgelerde yer alan ifadelerin doğru değerlendirilmesine engel teşkil etmektedir.⁴

Konumuzu araştırırken metinde açıkladığımız kanaatimizi; bilgi kaynaklarımız olan tarih, hatırat, tanık, belge ve dokümanlara yansımış değerlendirmeleri bir bütün içinde ele alarak oluşturduk. Çalışmamız esnasında, inceleme imkânı bulduğumuz belgelerdeki sıcak gelişmeleri ve tepkileri içeren ifadeleri okurken, belgelerin karakteristiğinin iyi değerlendirilmemesi ve içeriğinin doğru aktarılmasının birçok yanılgıya sebep olabileceğini gördük. Daha sonra konumuzun kendi içindeki dinamiklerini ortaya çıkartarak, anlaşılmasına yardımcı olmaya çalıştık. Olayları, anlaşılmasına yardımcı olacağına inandığımız yan öğeler ile birlikte ele alıp, ayrıntılarıyla ortaya koyarak, doğru olarak değerlendirilebilmesini sağlamayı amaçladık.

Bunu yapabilmek için birçok yerde belgelerdeki ifadeleri aynen aktardık. Yan öğeleri daha çok dipnotlarda açıklamayı tercih ettik. Yeterliliğimiz nispetinde yaptığımız değerlendirmeler, olayların daha iyi anlaşılmasına ve çoğu kez de okuyucunun kendi kanaatini oluşturmasına imkân tanımaya yöneliktir.

Konumuz olan sol kanatta yaşananları anlamamıza yardımcı olan en önemli kaynaklardan biri, Hatice Yalçın tarafından Tokat'taki Özel Halis Turgut Cinlioğlu Kütüphanesi'nden temin edilip, Gaziosmanpaşa Üniversitesi'nde yüksek lisans tezi olarak transkripsiyonu yapıp, değerlendirilen; Stange Bey⁵ Müfrezesi olarak tanıdığımız 8. Alay'ın; 5 Aralık 1914 tarihi ile 12 Şubat 1916 tarihi arasında, İstanbul'dan Kafkas Cephesi'ne gönderilmesi, Ardahan'ı alması ve Ardahan'dan Artvin yolu ile Arhavi Deresi'nin batı yakasına çekilip savunma yapmasına kadar olan safahatının kayıtlı olduğu harp ceridesidir.⁶

⁴ Her an ölümler burun buruna sahada görev yapan, harp ve siyasî tecrübeleri olan bir emekli binbaşı veya bir emekli yüzbaşının, "Harbiye eğitimi almamış bir maceraperest" olarak suçlanabildiği ciddi(!) çalışmaların varlığı ve kaynak olarak kullanılma zorunluluğu sizi buna mecbur kılar.

⁵ Türk Ordusu'nun ıslahı için, 14 Aralık 1913 tarihinde İstanbul'a gelen heyette bulunan Prusyalı Üsteğmen Stange Bey, anlaşma gereği Türk Ordusu'nda Binbaşı rütbesi ile görev yapmaya başlamıştı. 1914-1917 yılları arasında görev yapan Stange Bey'in ismi belge ve kaynaklarda bazen Türkçe imla ile Şitanka veya İstanka diye yazılmaktadır. Stange Bey, o günlerde bölgede İbrahim Bey olarak tanıtılmıştır.

⁶ Hatice Yalçın, *Harp Ceridesi (I. Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi)*, T.C. Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Hatice Yalçın, Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı Arşivinde (ATASE) de mevcudu olmayan bu belgeyi; ortaya çıkartıp, değerlendirerek, Kafkas Cephesi konusunda son yıllarda yapılan en önemli çalışmalarından birine imza atmıştır. Eserde bazı yer isimlerinin doğru okunamaması ve olayların geçtiği yerlerin bugünkü isimlerinin verilmemesi gibi bazı eksiklikler bulunması dışında, bu çalışma Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve ATASE arşivlerinde bulunan belgelerin yanı sıra bizim çalışmamız için de çok büyük bir katkı sağladı.

Çalışmamızın önemli kaynaklarından biri olan Stange Bey'in komuta ettiği 8. Alay'ın Harp Ceridesi'nde, müşterek hareket ettikleri Teşkilât-ı Mahsusa gönüllülerini ve onların kumandanlarını suçlayan ifadeler vardır. Gün be gün birbirini izleyen kayıtların tamamı incelendiğinde daha önce açıklanmış kanatın aksini ifade eden kayıtları da okuma şansınız olur. 7 Mart 1915 günü, 8. Alay Harp Ceridesi'nin sağındaki sütuna düşülen; "(Yusuf) Rıza'nın zamanında gönüllü kıtaatı biraz müşkilâta ma'ruz kalınca bilâ mukavemet derhal ikinci bir hatt-ı müdafaa'nın neresi olacağını istizana alışıık olduklarından, o usule göre hareket ediyorlardı" şeklindeki notu okuyunca, Teşkilât-ı Mahsusa'nın gönüllülerden oluşan kuvvetlerinin, buldukları mevzilerin müdafaasında sebat etmediğini düşünebilirsiniz. Gerçekte ise savunma hattı bozulunca geride hazırlanmış mevzilere çekilme uygulaması, 1916 yılı yaz sonunda Tirebolu'nun doğusundaki Harşit Çayı'na kadar olan çekilme sürecinde uygulanmış bir savaş stratejisidir. Bu stratejik çekilme, istisnası olsa da dağılma şeklinde değil, her karış toprağı savunarak, adım adım çekilmedir.

Stange Bey'in iyi tanıyamadığı kuvvet ve kumandanlar hakkında, günlük yaşanan olayların sıcaklığı ile harp ceridesine yazdığı ifadeler; kumandan ve kuvvetleri tanıdıktan sonra değişmekteydi. Nitekim yukarıda yazdığımız tavrını ertesi gün yani 8 Mart 1915 günü karargâhının bulunduğu Arhavi-Üçirmak'tan bağlı birliklerine yayınladığı emirde değiştirmiştir.⁷

Bütün bunlar, belgelerde yer alan ifadelerin sadece bir belgenin bütünlüğü içinde değil, konu ile ilgili tüm belgelerin bütünlüğü içinde değerlendirilmesinin gerekli olduğu gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. "Bu gece, bu tepe mutlaka alınmalı" emrini verince tepenin alınamaması, tek başına kumandanın yetersizliğini belirlemediği için değerlendirmemizi, kumandanın; sahip olduğu im-

S.B.E. Yüksek Lisans Tezi, Tokat, 2008.

⁷ Yalçın, agt, s. 249-250. 1-İbrahim ve Kâmil beylerin harekât-ı fedakârieleri sayesinde mukabil taarruzlarıyla hudüd taburunun gayb ettiği mevki'i istirdâd ettiklerinden bi'lhasa teşekkür ederim. 2-Ziya Bey'in müfrezesi dahi hizmet-i fedakâranede bulunduğuundan bunlara da teşekkür ederim.

kânlara, eldeki mevcut kuvveti cephede tutabilmek ve savaştırmak için sergilediği maharetlere göre yapmaya çalıştık.

Sadece Stange Bey'in değil, tüm nizamî kuvvet subaylarının, çeşit çeşit kıyafetleri, disiplin anlayışları ve davranışları ile askere benzemedikleri için “Başibozuk” olarak isimlendirdikleri Teşkilât-ı Mahsusa'nın gönüllülerden oluşan kuvvetleri, askerî değer bakımından önemsiz ve işe yaramaz olarak kabul ettikleri bir gerçektir. Bu görüşleri de; gerek olayları yaşarken yazdıkları raporlarda, gerekse daha sonra yazdıkları hatıralarda sık sık dile getirmişlerdir. Bir Alman subayı olan Stange Bey'in, sahip olduğu disiplin anlayışı ile Teşkilât-ı Mahsusa gönüllülerinin hangi duygularla cephede bulunduğunu ve tüm olumsuzluklara rağmen, niçin ve nasıl savaştığını anlayamadığını, onların vasıflarını iyi değerlendiremediğini söyleyebiliriz. Hatta bizzat Teşkilât-ı Mahsusa'ya bağlı birliklere kumanda eden, fakat daha önce nizamî birliklerde görev yapmış olan Trabzonlu Binbaşı Hafız Süleyman Bey (Fotoğraf: 42), yönetim kademesinde karşılaştığı olumsuzluklara tepki olarak, bu yapının bünyesinden çıkmak teşebbüsünde bulunmuş ve nizamî kuvvetlerde görevlendirilmesini istemişti.⁸

Araştırma konumuzu teşkil eden olaylar kadar, bahsi geçen kişilerin kimliği de ilgi alanımızın içinde idi. İsmi geçenlerin küçük biyografilerini vererek kişilerin ve olayların tarihselliğini zenginleştirmek istedik. Fakat araştırma konumuzda karşımıza çıkan bazı önemli kişilerin kimlikleri kadar, kişilikleri de ilgimizi çekti. Satır aralarında yer alan ayrıntularla tarihî önem kadar yaşanmışlığı da öne çıkartmayı arzu ettik. Tarihin soyut alanında bulunan kahramanlar hakkında, somut tespitler yapmaya çalıştık.

İttihat ve Terakki'nin yarı resmî yayın organı olan *Tanin* gazetesinin genel yayın müdürü Muhittin Birgen, anılarında;⁹ İttihat ve Terakki Partisi'nin liderlerinin yurt dışına çıkmasından kısa bir müddet önce toplanmış olan son kongresinde yaşananları anlatırken, “*Hulâsa, İttihat ve Terakki'nin son devrinde hep işbaşında bulunmuş unsurlar, o gün hep oradadırlar,*” diyerek başladığı açıklamalarını, “*Komita politikası yapanlar bilir ki böyle zamanlarda düşenlere karşı şiddetli bir hücum gelecektir,*” ifadesi ile o günlerin atmosferini belirterek sürdürür.¹⁰

⁸ Binbaşı Hafız Süleyman Bey, manzum olarak yazdığı anılarında zaman zaman bu tür olaylara değinir ve tepkisini şöyle dile getirir: “*Dedim; 'Başibozuk'la benim işim yoktur / Orduda benim için münasip hizmet çoktur.*” Binbaşı Hafız Süleyman (Güveli) Bey, “*Memleketim Trabzon Mahallem Tekfurçayır..*” *Binbaşı Süleyman Bey'in Manzum Anıları*, Haz. Ömer Türkoğlu, Ankara, 1997, s. 144.

⁹ Muhittin Birgen, *İttihat ve Terakki'de On Sene 2.C İttihat ve Terakki'nin Sonu*, Haz. Zeki Arıkan, 2. Bs. İstanbul, 2009.

¹⁰ Birgen, *age*, s. 497.

Kongrede bulunan İttihatçı önderler hakkındaki değerlendirmelerini sıralarken; “(Yusuf) Rıza¹¹ (Fotoğraf: 24), Rasim: Atıf (Kamçıl) (Fotoğraf: 16), (Filibeli) Hilmi (Ardahan) (Fotoğraf: 21) gibi unsurlar herkesle beraber yürüyüp gidenlerdir,”¹² sözleriyle araştırmamızda ismi geçen üç kişinin, İttihat ve Terakki içinde hizipçi bir kişiliği olmadığını vurgular. Yusuf Rıza¹³ ve Filibeli Hilmi¹⁴ Bey gibilerinin “Merkez-i Umumî’ye karakteri kuvvetli fakat yumuşak başlı insanlar olduğu için getirildiklerini” açıklar. Asker kökenli bu iki yöneticinin karakterlerini tasvir ederken “Bunların en iyi bildikleri şey, asker olmak, vatanlarını sevmek ve icabında onun için ölmesini bilmektir. Biliyorum ki, hepsinin de yarın için yiyecek ekmekleri ancak vardır ve öbür gün ne olacağı da belli değildir. Bununla beraber, tevekkül ve sükût içinde kaderlerini bekliyorlar,”¹⁵ ifadeleri ise bu şahısların hiçbir şahsî beklenti içinde olmadıklarını en açık biçimde göstermektedir.

3-4 gün süren tartışmalı kongrede, “Alınan kararlara uymayı kabul etmekle birlikte, Dr. Nazım, Dr. Bahattin Şakir (Fotoğraf:14) ve Yusuf Rıza Bey, kararlara muhalif olsalar da kabul etmeye razı oluyorlardı. Fakat ‘İttihat ve Terakki’ unvanının değişmesini istemiyorlardı.”¹⁶ sözleriyle araştırmamızda ismi geçen kişilerin şahsiyetlerinin ideolojik düşüncelerine yansımaya dair ip uçları verir.

“İşte şu Rıza Bey, sabık bir topçu binbaşısıdır,” diye yazarak¹⁷ sözü getirdiği Yusuf Rıza Bey’in kimliği konusunda bilinenlerin azlığı, bizi bu konu üze-

¹¹ İttihat ve Terakki Merkez-i Umumî üyesi olmasına rağmen Yusuf Rıza Bey’in ailesi hakkında tek derli toplu bilgiyi, Adil Özder’in *Artvin ve Çevresi* adlı eserinde bulabildik. Özer’e göre; Yusuf Rıza Bey, Ahıska’dan göçerek Artvin’in Çayağzı (Korzul) mahallesine yerleşmiş bir zatın oğludur. Aileye Yolustası oğulları derlerdi. Askerlik tahsilini Selanik’te yapmıştır. Artvinli Çoşkunzâde İsmail Ağa’nın (1863-1939) dayısıdır. Bkz. Adil Özder, *age*, s. 129. Adil Özder, *Artvin ve Yöresi Tarihi İle İlgili Bazı Belgeler-Anılar-Resimler* Ek Notları ile Birlikte Hazırlayan M. Adil Özder, 1974. Daktilo nüshası olan eserinde, bu bilgileri Edip Dinç’ten aldığını belirtmiştir.

¹² Birgen, *age*, s. 502.

¹³ Yusuf Rıza Bey, İttihat ve Terakki’nin kadroları arasında önde gelen isimlerden biridir. Bunu, Selanik bölgesindeki faaliyetleri, Trabzon Murahhaslığı görevi ve Balkan Savaşı’ndaki başarıları ile elde etmiştir. İttihat ve Terakki’nin parti olma sürecinde Topçu Binbaşı rütbesinde iken ordudan ayrılmış ve İttihat ve Terakki Partisi’nin örgütlenme faaliyetlerinde yer almıştır. 1913 yılında yapılan İttihat ve Terakki Partisi’nin kongresinde Merkez-i Umumî üyeliğine seçilmiştir. 1914-15 yıllarında savaş sebebiyle kongre yapılamadığı için 1916 yılında yapılan kongrede tekrar Merkez-i Umumîye seçildi.

¹⁴ Filibeli Hilmi Bey, İttihat ve Terakki Merkez-i Umumî üyeliğine 1916 yılı kongresinde seçilmiştir. Bkz. “Eşref Yağcıoğlu (Sad.), *İttihat ve Terakki’nin Son Yılları 1916 Kongresi Zabıtları*, İstanbul, 1992, s. 37.

¹⁵ Birgen, *age*, s. 503.

¹⁶ Birgen, *age*, s. 528.

¹⁷ Birgen, *age*, s. 503.

rinde özel bir çalışma yapmaya itmişti. Kendisi, İttihat ve Terakki Partisi'nde Merkez-i Umumi'nin on üyesinden biri ve Teşkilât-ı Mahsusa'nın Trabzon Misyonunun başında idi. Bu konumundan dolayı, İstanbul İngilizler tarafından işgal edildiğinde tutuklanmış, Bekirağa Bölüğü'nde hapsedilmiş, kurulan Dîvâni Harb-i Örfî'de; “Trabzon Tehciri”, “Teşkilât-ı Mahsusa” ve “İttihat ve Terakki” davalarında¹⁸ tekrar tekrar yargılanmıştı. Yusuf Rıza Bey'in, iddia edilen “Ermeni Soykırımı” gibi asılsız suçlamalarla alakası olmadığı ortaya çıkınca, ceza verilememiş, fakat İngilizler tarafından tekrar yargılanmak üzere Malta'ya gönderilmişti.¹⁹

Yusuf Rıza Bey'in, belgelerde ismi çoğu kez Rıza Bey olarak geçtiği için, muhtelif çalışmalarda kimliği diğer Rıza ve Ali Rızalar ile karıştırılmıştır.²⁰ Yusuf Rıza olarak yazılan ismi ya okunamamış²¹ ya da Yusuf Ziya

¹⁸ Bu davalar ve Yusuf Rıza Bey'in sorgusu için bkz. Osman Selim Kocahanoğlu, *İttihat-Terakki'nin Sorgulanması ve Yargılanması Meclis-i Mebusân Tahkikatı Teşkilât-ı Mahsusa Ermeni Tehcirinin İcyüzü Dîvân-ı Harb-i Örfî Muhakemesi*, İstanbul, 1998; Osman Selim Kocahanoğlu, *Dîvân-ı Harb-i Örfî Muhakemâtı Zabıt Ceridesi Tehcir Yargılamaları (1919)*, İstanbul, 2007; Vahakn N. Dadrian-Taner Akçam, “Tehcir ve Taktik” *Dîvân-ı Harb-i Örfî Zabıtları, İttihad ve Terakki'nin Yargılanması 1919-1922*, 2. Bs., İstanbul, 2010.

¹⁹ Vartkes Yeghiayan'ın eserinde, Yüksek Komiserliğin yürürlüğe girecek Mütarekeye (Mudanya Mütarekesi) göre serbest bırakılmaları gereken, ancak o tarihe kadar nezarete tutulmaları istenilen sürgünlerin listesinde Yusuf Rıza Bey'in de ismi vardır. Bkz. Vartkes Yeghiayan, *Malta Belgeleri İngiltere Dışişleri Bakanlığı “Türk Savaş Suçluları” Dosyası*, Çev. Julide Değirmenciler, İstanbul, 2007, s. 399. Yusuf Rıza Bey, Malta dönüşü Millî Mücadele'ye katılmıştır. Vefatından sonra, Atatürk tarafından zevcesi Şükriye Hanım ve kızı Türkân Hanım'a Hidematı Vataniye Tertibi'nden 10'ar lira maaş bağlanmıştır. Maaş 1925 yılında bağlandığına göre Yusuf Rıza Bey bu tarihten önce vefat etmiştir.

²⁰ Rıza Bey'i, Ali Rıza Bey ile karıştıran bir kişi de, Rıza Bey'den sonra Lazistan Havalisi Kumandanlığına atanan Hüseyin Avni Paşa'dır. Divan-i Harb-i Örfî'de Yusuf Rıza Bey'in yargılandığı davada verdiği tanık ifadesinde, Rıza Bey emrimde çalışmıştır diyerek, Yusuf Rıza Bey'in suçlamaların olduğu dönemde görev başında olduğunu iddia etmiş ve karışıklığa sebep olmuştur. Bkz. Dadrian-Akçam, *age*, s. 343. Yusuf Rıza Bey ise, Avni Paşa'nın göreve başlaması ile kendi görevinin sona erip bölgeden ayrıldığını ve Avni Paşa ile hiç görüşmediğini açıklayarak ve söz konusu Rıza'nın başka bir subay olduğunu ispat ederek suçlamalardan beraat etmiştir. Yusuf Rıza Bey ayrıca “İstanbul'a dönüşünde yaptıklarına istinaden Bursa milletvekilliğini kaptı” gibi bir ifade ile de karalanmak istenir. Burada da Malta'da birlikte yargılandığı Bursa Milletvekili Rıza Bey ile karıştırılmaktadır.

²¹ Ahmet Tetik, eserinde (bkz. Bkz. Ahmet Tetik, *Teşkilât-ı Mahsusa (Umûr-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi C. 1 1914-1916*, İstanbul, 2014); Trabzon bölgesinde teşkilât yapan ‘Tahsin Bey’ (bkz. s. 269), birkaç sayfa sonra da ‘Tevfik Bey’ diye birisinden (bkz. s. 273) bahsetmektedir. ATASE'de Teşkilât-ı Mahsusa ile ilgili belgelerin tümünü gören bir kişi olan Ahmet Tetik'in bahsettiği Tahsin veya Tevfik Bey'in kimliğini açıklamak beklenirdi. Nitekim “Harbiye eğitimi almamış bir maceraperest” (bkz. s. 274) şeklinde bir açıklama ile buna niyet eder. Fakat Tahsin ve Tevfik Bey ortaya

olarak²² yanlış okunmuştur. Bunları değerlendirerek kimliği hakkında az da olsa doğru olan bilgiler elde ettik. Fakat çok geniş bir tarama yapmamıza rağmen hiçbir yerde resmini bulamamıştık. Bu arayışımız sürerken, Bilal Şimşir'in Malta Sürgünleri adlı kitabının arka kapağını süsleyen Malta sürgünlerinin toplu fotoğrafı dikkatimizi çekti. Kitabın iç kısmında fotoğrafta bulunan kişilerin kimlikleri hakkında açıklamalar vardı. Bilal Şimşir'in arşivinden alınmış bu fotoğraftan Yusuf Rıza Bey'i büyüterek çıkarmış, onun etrafında olanlara ilgisiz gibi algılanan o vakur duruşu ile karşılaşmıştık. Bu fotoğrafı Yusuf Rıza Bey'in bulabildiğimiz tek fotoğrafı olarak (Fotoğraf: 15) çalışmamıza koyduk.

Yusuf Rıza Bey'in kimliği kadar, şahsiyet ve karakteri de ilgi alanımızdaydı. Bu konuda en önemli kaynağımız yazdığı emir ve raporlar idi. Sıcağı sıcağına kaleme alınan bu belgelere aynı zamanda şahsiyet ve karakterini de yansıtmıştır. Bir diğer önemli kaynağımız ise; kendisi de, İttihat Terakki ve Teşkilât-ı Mahsusa içinde bulunmuş olan Arif Cemil'in kitabıdır.²³ Kitapta Yusuf Rıza Bey'i ve cephede yaptıklarını anlatırken; "*Harbiye mektebinde genç bir talebeyken,*

çıktığı gibi birden kaybolur. Yayınlanan birinci ciltteki sayısız yanlışlardan biri de bu Tahsin ve Tevfik Bey'dir. Çünkü Tahsin veya Tevfik Bey diye birisi yoktur. ATASE'de çalışmamızla ilgili araştırmalarımızda Tetik'in kaynak olarak gösterdiği belgeleri de görme ve okuma imkânımız oldu. Söz konusu belgelerin metinleri uysa da raporu yazanın imza şeklindeki isminin okunuşu farklı idi. Öncelikle her iki belgedeki imza aynı olmasına rağmen Tetik tarafından birisi Tahsin birisi Tevfik şeklinde okunmuştur. Teşkilât-ı Mahsusa'nın Trabzon misyonunda bu isimlerde görev alan yoktu. Bu tür imza şeklindeki isimleri, kendi okumamıza da güvenmeyerek Osmanlıca bilgisine güvendiğimiz arkadaşlara da okutarak emin olmayı tercih ettik. Belgelerdeki imzayı BOA'da Eyüp Aşık ve Yusuf İhsan Genç adlı deneyimli uzmanlara okuttuk. Bu imzanın Yusuf Rıza okunacağı konusunda mutabakat sağladık. Tetik, imzayı Tahsin ve Tevfik diye yanlış bir şekilde okuyarak, olmayan bir kişiyi var etmişti. Bu raporları yazan Trabzon bölgesinde Teşkilât-ı Mahsusa'yı örgütlemek için görevlendirilen Yusuf Rıza Bey'dir. Yusuf Rıza Bey, cephedeki görevinden ayrıldıktan sonra İstanbul'a dönmüştü. Bu sırada cephe görevi esnasındaki bazı olaylar dolayısıyla soruşturma geçirmiş ve kısa da olsa bir müddet Teşkilât-ı Mahsusa Merkez-i Umumîsi'nde çalışmıştır. Bu esnada, görevi ile ilgili dosyayı da incelemiştir. Trabzon Valisi tarafından Dahiliye Nazırı Talat Bey'e gönderilmiş şifreli telgrafların şifre çözümlerinin bir kopyası da Teşkilât-ı Mahsusa'ya gönderiliyordu. Dosyayı incelerken şifreli telgrafların çözümü olan birkaç belgeyi imzalamış olmalı. Şifreli telgraflarda adı "Rıza Bey" olarak geçtiği (aynı şekilde bazı yazışmalarda Dr. Bahattin Şakir Bey'den de Baha Bey olarak bahsedilir) için birçok araştırmacı Rıza Bey'i, kendinden sonra göreve gelen Ali Rıza Bey ile de karıştırmıştır. Ayrıca Dr. Bahattin Şakir'in yanında memur olarak çalışan bir Bahattin Şakir Bey daha vardır ve bunları da birbirinden ayırmak konuyu bilmeyenler için biraz zordur.

²² Bilal Şimşir'in *Malta Sürgünleri* adlı kitabında yanlış okumadan kaynaklanan İttihat ve Terakki Merkez-i Umumî Azası Yusuf Ziya olarak geçer. Bkz. Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, 6. Bs., Ankara, 2012, s. 136, 258, 272. sayfalarda Yusuf Ziya, 437 sf. da Yusuf Rıza (Ziya) şeklindedir.

²³ Arif Cemil, *I. Dünya Savaşı'nda Teşkilât-ı Mahsusa*, İstanbul, 1997.

Rusları mağlup ettiğimizi görecek olursam, hududun üzerinde tesadüf edeceğim ilk taş önünde secdeye kapanacağımı söylemişim (diyen) Rıza Bey, bunları söyleyerek hudut taşının yanında ellerini kavuşturup namaza durmuştu.”²⁴ ve “Ağzına hiçbir içki almayan ve namaz vakitlerini bile kaçırmayan Rıza Bey ...”²⁵ gibi satır aralarına sıkışmış ifadelerinden, kişiliği yanı sıra, Yusuf Rıza Bey’in inandıklarını hayatına aktarması konusunda da fikrimiz olmuştur.

Yine söz konusu kitapta yer alan; “Teşkilâta mensup reislerden mürekkep bir dîvân-ı harp kurmuştu,”²⁶ ifadesinden Yusuf Rıza Bey’in hayatında keyfi uygulamaya yer olmadığını anladık. Çoğu kez cepheden kaçan gönüllüleri, yöresel kültürde çok büyük bir aşağılama olan, bıyıklarını keserek cezalandırmayı tercih ettiğini gördük.²⁷ Bu ve benzer anlatımlarla Yusuf Rıza Bey tahayyülümüzde; ruhen ve bedenen dik duruşlu, vakur, inançları konusunda pervasız, ihtirassız, görevini layıkıyla yerine getirmenin ötesinde, hayatı bir endişesi olmayan ve çevresinde gelişen olaylara rağmen bu tavrı değişmeyen bir kişilik olarak canlanmıştı.

Günümüzde bazı tarihçilerin iddia ettikleri gibi, Teşkilât-ı Mahsusa bölgeye gönderilirken, kendilerinden istenen sadece; düşman gerisinden haber alma, ulaşım ve haberleşme hatlarına sabotajlar düzenleme görevi değildi. Asıl beklenen Acaristan, Gürcistan ve tüm Kafkasya’da Ruslara karşı bir ihtilal çıkartarak, Rusların meşguliyetini arttırmaktı. Bu maksatla Teşkilât-ı Mahsusa, Yusuf Rıza Bey’in emrinde Hristiyan Gürcülerden oluşan bir heyet teşkil etmişti. Almanların, Hristiyan Gürcülerden oluşan bir grubu bölgeye göndermeleri ise aynı doğrultuda fakat Alman menfaatleri için programlanmış bir hareketti.

Konumuzu araştırırken bölgede görevlendirilen kişilerin, sınır bölgesinde veya Rus işgalinde kalmış olan topraklarda etkinliği olan, Osmanlı-Kafkas sınırının uçbeyi ailelerinden²⁸ olması dikkatimizi çekti ve bunun bir tesadüf olmadığını fark ettik. Yusuf Rıza Bey, aslen Ahıska’dan Artvin’e göç edip yerleşmiş olan bir aileye mensuptu. Aile, Ahıska’dan sonra Artvin’in de elimizden çıkması üzerine ikinci defa vatanını kaybetmişti. Teşkilât-ı Mahsusa’nın merkezindeki İran ve Kafkasya Bürosu’nun başında görev yapan Mümtaz Yüzbaşı

²⁴ Arif Cemil, *age*, s. 125.

²⁵ Arif Cemil, *age*, s. 145.

²⁶ Arif Cemil, *age*, s. 106.

²⁷ Arif Cemil, *age*, s. 119-120.

²⁸ Arif Cemil’in “Kâmil Bey Gürcü olduğundan, Maraditliler onu evvelden tanıyorlardı ve grubuyla ilk taarruz eden o olduğu için Kâmil Bey’in adeta ayaklarına kapanarak...” (Bkz., s. 128.) ve “Rıza Bey’in Maradit’e gelmesi münasebetiyle her taraftan vuku bulan davetlerin, ziyafetlerin ardı arkası kesilmiyordu.” (Bkz. s. 129) satırları bu gerçeğe işaret etmektedir.

Ali Rıza Bey de (Fotoğraf: 144) Hopalı Mamovi-zâde ailesindendi. Ali Rıza Bey; amcalarının oğulları olan Teğmen Rauf (Fotoğraf: 32) ve Teğmen Ramiz (Fotoğraf: 30) beylerin, Yusuf Rıza Bey'in emrinde görev yapmasını sağlayarak bu harekâta önemli katkılarda bulunmuş, görevden ayrılmasından sonra Yusuf Rıza Bey'in yerine görevlendirilmişti.

Yusuf Rıza Bey'in, bölgedeki faaliyetleri esnasında Fındıklı eşrafından ve Kafkas sınırının en önemli uçbeyi ailelerinden olan Hacışahin-zâdelere mensup Ahmet ve Osman beyleri teşkilâta dahil ettiği ve hudut bölgesindeki bazı seyahatlerinde Hacışahin-zâde Besim Bey'i yanından ayırmadığı bilinmektedir.²⁹ Bu aile ile ilgili bir başka gerçek ise, Teşkilât-ı Mahsusa karargâhının Arhavi'den Fındıklı'ya taşınmasından sonra Fındıklı'da Hacışahin-zâdelerin evlerinde karargâh kurulmasıdır. Bunun sebebi, Hacışahin-zâde ailesinin bölgede çok etkin ve yaygın olan nüfuzudur. Varlıkları, bölgede özellikle yerel halk nezdinde karşılaşılması muhtemel olan her engeli aşması için yeterli idi. Aynı zamanda Çürüksü (Tavdgiridze) ve Mamovi-zâde gibi Kafkas sınırında uçbeyi olan ailelerle kız alıp verme yoluyla ilişkili olan Hacışahin-zâdeler, birçok ferdi ile başta Trabzon Valiliği olmak üzere çeşitli görevlerde bulunmuş, Karadeniz'in batı ve kuzey sahilleri ile Kafkasya'da yaşanmış tüm savaşlarda görev almış, Balkan Savaşı'nda gönüllülerinin başında milis subay olarak, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nda harbiye ve tıbbiye mezunu subay olarak görev almıştır.³⁰

²⁹ Arif Cemil, *age*, s. 122.

³⁰ Hacışahin-zâde ailesi, geçmişte Trabzon valileri çıkarmış, ailenin sonraki nesilleri Faş ve Sohum kalelerinin savunmasında hizmet etmişlerdir. Ahmet ve Osman beylerin babası Büyük Halim Bey, milis binbaşı rütbesi ile katıldığı 1877-78 Osmanlı-Rus savaşında Batum yakınlarında şehit düşmüştür. Ordulu şair Tifli, bu savaşta Halim Bey gibi savaşan gönüllüler arasındadır. Ordulu şair Tifli, Hacışahin-zâde Büyük Halim Bey gibi bu savaşa katılan gönüllüler arasındadır. Tirebolu kazası mal müdürü iken gönüllü olarak katıldığı savaşta, Sohum, Batum, Çürüksü bölgelerinde savaşarak *kolağalık* rütbesine yükselmiştir. Hacışahin-zâde Halim Bey ile ilgili yazdığı Kabr-i Halim şiirinde; “*Söyle canlar parsi kim koydu bu hale seni / Ey iki saat mukaddem azımı meydan olan / Şanlı, kanlı gerçi sen gittin bu mihmethaneden / Bin kadar var intikamın almağa puyan olan / Pek tehevvir eyledin ah gerçi ismindî Halim / Ey şecaat ile şöhetgiri Lâzistan olan...*” diye selamlamaktadır. (Şiirin tamamı için bkz. Sıtkı Can, *Ordu'lu Şair Tifli'nin Hayatı ve Eserleri*, Ordu Halkevi Neşriyatından: 1, Ordu, s. 12) Hacışahin-zâdeler Kafkas sınırındaki uç beyi aileleri arasında en etkin derebeyi ailelerinden biridir. Aile; Mamovi-zâde Ali Rıza Bey'in kumandanı olduğu alayın, Batum harekâtı ve sonrası Kurtuluş Savaşı'nda Batı Cephesi'ne gönderilmesi esnasında bu birliğin kadrolarının tamamlanması için çaba göstermiş, aileden Dr. Fuat Bey de Yüzbaşı rütbesi ile Sakarya'da savaşmıştır. Ailenin yakın geçmişinde birçok renkli olay da vardır. Nazım Hikmet Lazlar şiirinde “*Dünyada gördüğüm en inatçı adam*” dediği Bursa'da hapisane arkadaşı olan Faik Şahinler ile birlikte Hopa Hapishanesi'ne nakledilmişti. Tarihî bir konağın zindan katı

Araştırmalarımız esnasında, Osmanlı'nın Kırım ve Kafkas bölgelerindeki tüm savaşlarında olduğu gibi I. Dünya Savaşı'nda da Karadeniz sahilindeki cephede bütün fertleri ile birlikte çok önemli roller oynamış bir aileye daha tesadüf ettik. Bu aile 93 savaşında Batum bölgesinde kahramanlıklar sergilemiş ve savaş sonrasında Batum ve Artvin'in Ruslara verilmesinin akabinde Trabzon Vilayeti topraklarına yerleştirilmiş olan Çürüksulu (Tavdgiridze) ailesidir.³¹ Bu aile asırlar boyu Çürüksu bölgesini (Kobuleti) ocaklık olarak yönettiği gibi, Kırım ve 1877-78 Osmanlı Rus savaşlarında uçbeyi olarak yer almışlardır. Çürüksulu Ali Paşa, 1877-78 Osmanlı Rus savaşı sonrası Batum muhacirleri ile birlikte Ordu bölgesine yerleştirilmişlerdi. Ali Paşa'ya sarayda görev verilmesinden dolayı ailenin bir kısmı İstanbul, bir kısmı da Ordu-Perşembe'de yaşamaktaydı. Çürüksulu Ali Paşa'nın üç oğlu Kâmil Tavdgiridze³² (Fotoğraf: 35), Ziya Çürüksulu (Fotoğraf: 36) ve Fuat Çürüksulu (Fotoğraf: 37) beyler³³ buldukları sahil cephesinde birçok kahramanlıklar sergilemiştir.

Çalışmamızı hazırlarken bu aileleri bularak, yaşadıkları yerlerde ziyaret ettik. Elleri bulunan belge ve bilgilerden yararlandık. Bazıları kendi çabaları ile tarihe not düşmek için uğraşmıştı.³⁴ Belgelere ismi yansımış herkesin tarihî kimliğini ortaya çıkartmak için aynı çabayı sarf ettik. İmkânımız ölçüsünde mezar taşlarına kadar ulaşıp doğru tespitler yapmaya çalıştık. Doğru tespitte bulunmak için elde ettiğimiz en küçük bilgiyi değerlendirdik. Bu kişilerin biyografisine katkıda bulunmak veya ortaya çıkarmak için gösterdiğimiz çabalar, yaptığımız tüm başvurular, Milli Savunma Bakanlığı Arşivi hariç; aile yakınları, arşivler ve diğer kurumlar tarafından ilgi ile karşılandı ve sonuca ulaştı.

Ayrıca konumuz kapsamında bölgeyi açıklarken, "Doksanüç Harbi" olarak bilinen 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nı aslında Osmanlı'ya karşı İngiltere ve

olan hapishanenin üst katında oturan ve konağın gelini olan Faik Şahinler'in kız kardeşi Meliha hanımın üç öğün yemeğini yiyerek cezalarını tamamlamaları bunlardan birisidir. Ailenin ilginç tarihi ile ilgili bkz. Sinan Onuş, *Teşkilât-ı Mahsusa'dan Kurtuluş Savaşı'na Kızılca Kıyamet, Alb. Ali Rıza Bey ve Yzb. Fuat Bey'in Günlükleri*, İstanbul, 2015. Ayr. bkz. Faruk Benli, *Mamoylar Aile Tarihi*, Ankara, 2005.

³¹ Murat Kasap, *Osmanlı Gürcüleri*, İstanbul, 2010, Tavdgiridze-Çürüksulu ailesi mensubu son devir Osmanlı ricali için bkz. Mahmut Paşa (s. 98-100), Osman Paşa (s. 164-165), Ali Paşa (s. 167-168), Bahri Paşa (s. 169-170), Ahmet Paşa (s. 177), Hasan Bey (s. 334), Mehmet Dursun Bey, (s. 415), Kâmil Bey (s. 417).

³² Kasap, *age*, s. 417.

³³ Oktay Özel, "Çürüksulu Ali Paşa ve Ailesi Üzerine Biyografik Notlar", *Kebikeç*, S. 16, 2003, s. 95-144.

³⁴ Bu konuda bkz. Faruk Benli'nin *Mamoylar Aile Tarihi* adlı çalışması.

Rusya'nın önceden tasarlamış olduğunu, Osmanlı'nın savaş sonucu Balkanlar da ve Doğu Anadolu'da (Elviye-i Selâse) toprak kaybederken, İngilizlerin hiç kurşun atmadan Osmanlı'dan Kıbrıs'ı aldığını gördük. Önceden planlanmış bu işbirliğinin temelinde Kafkasya petrolünün işletilmesi ve Avrupa'ya sevk edilmesi olduğuna da vurgu yaparak, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın sebepleri konusunda bir ipucu sunduk.

Araştırmamızı yaparken, bizi en çok zorlayan konu, belgelerde yer alan ve çoğu, zaman içinde değiştirilmiş olan yer isimlerini doğru okumak ve bugün o yerin hangi yeni isimle bilindiğini tespit etmek olmuştur. Geçmişte, belgelere dayanarak yapılan çalışmalarda yer isimlerinin çoğu yanlış okunmuştu. Bu da olayların geçtiği yerler ve cereyan tarzı konusuna vakıf olmamıza engel oluyordu. Bu konuya özel bir önem verdik. Çünkü olayların cereyan ettiği yerleri doğru belirlemek zorunda idik. Bu sebeple olayları hazırladığımız haritalar üzerinde açıklamaya çalıştık.

Bölgeyi birkaç kez dolaştık. Olayların cereyan ettiği arazi ve iklim şartlarını fotoğraflarla göz önüne koymaya çalıştık. Konumuz gereği inceleme fırsatı bulduğumuz belgelerde ismi olan kişilerin de tarihî rollerini ortaya koymak için biyografilerini vermeye çalıştık. Verdiğimiz bilgilerde kişilerin geçmiş veya geleceklerinde kesişmiş yollarına da vurgu yaptık. Kişilerin fotoğraflarını elde edebilmek için özel çaba sarf ettik. Amacımız konuyu bir bütünlük içinde sunabilmektir.

Çalışmamızı bir bütün olarak okuyup değerlendirenler, konumuzla ilgili belgelerde bahsi geçen birçok kişiyi, sadece biyografik bilgileri ile değil fotoğrafları ile de tanıyabileceği gibi, olayların geçtiği yerleri, hem harita üzerinde bulmak, hem de ziyaret etmek imkânına sahip olabilecektir. İsmi geçen kişilerin kimliklerinin ve yer isimlerinin doğru verilmesinde, gösterdiğimiz titiz çabaya rağmen, varsa tüm yanlışlar benim eksikliklerimden kaynaklanmaktadır.